

KELEMEN ZOLTÁN

## Második eljövétel

NÉMET TÖRTÉNELMI RECEPCIÓ TIMUR VERMES „ER IST WIEDER DA” CÍMŰ REGÉNYÉBEN

„A többit elintézi a történelem.  
Vagy a nézettségi adatok.”<sup>1</sup>

2011. augusztus 30-án a kora délutáni órákban egy többé-kevésbé kihalt berlini grondon Adolf Hitler felébred több mint 66 éves álmából. Mindez 2012-ben, a magyar származású Timur Vermes által teremtett világban történik. Fikcióról van szó, csak hogy ez a fikció zavarba ejtően sok ponton mutat – nem tévesztendő, sokkal inkább társadalmi-politikai – egyezést azzal az Európai Unió kellős közepén található Német Szövetségi Köztársasággal, mely a valóság mindennapjaiban létezik. A központi kérdés persze: mit kezdenek egykori Führerükkel az új évezred németei, akik politikai korrektségből, műltfeldolgozásból, alternatív történelemszemléletek közvetlen gyakorlásából immár az egész Uniónak adhatnának leckét.<sup>2</sup> Saját történelmüket egyre gyakrabban kezelik közös európai történelemként. Az olvasó számára mégis elsősorban az válik világossá, hogy a 21. századi németek alig valamiben különböznek például a lutheri reformáció idejének, vagy a rettenetes harmincéves háborút követő hosszú időknél a németeitől. Alapvetően jámborok, ezzel együtt kíváncsiak, megvan bennük a hit abban, hogy a világ az általuk elsajátított törvények szerint működik, legyenek ezek fizikai vagy morális törvények, s nekik semmi egyéb dolguk nincs, mint ezeknek megfelelően viselkedni, például a politikai korrektség jegyében. A fent említett hit következetes alkalmazásától csak egyetlen lapozásra áll Heinrich von Kleist Kohlhaas Mihályának tragédiája, vagy az a tapasztalat, mely a 19. század kezdetétől katasztrófaaként élte át a modernizmus radikális megjelenését Közép- és Kelet-Európában.<sup>3</sup> Az '56-os emigráció leszármazottja, Vermes kö-

<sup>1</sup> Timur Vermes: *Nézd, ki van itt*, Ford. Nádori Lúdia, Budapest, Libri Kiadó, 2013, 175.

<sup>2</sup> Vajda Mihály így ír *Kristallnacht* című esszéjében erről: „Hogy őszinte legyek nagyon szégyelltem magam, amikor a német származású amerikai zsidó, Daniel Goldhagen könyvét olvastam, mely azt állítja: a tettesek egyszerű németek voltak. Nem, (...) a tettesek nem csak egyszerű németek voltak, egyszerű emberek voltak. A nagy különbség pusztán az, hogy a németeket kivéve igen kevesen érzik magukat felelősnek a történelemtől; Európának mind a nyugati, mind a keleti felében. Csak a németeknek volt katarziszuk.” Vajda Mihály: *Túl a filozófián*, Budapest, Typotex, 2013, 108–109. Aleida Assmann ugyanakkor arról ír, hogy csak az 1980-as években teremtődtek meg annak a példaértékű emlékezetkultúrának a feltételei Németországban, amely csak az 1990-es évek elejére valósult meg. Ezt az is nehezítette szerinte, hogy Németországnak kevésbé voltak olyan demokratikus hagyományai, mint például az Amerikai Egyesült Államoknak vagy Franciaországnak. Aleida Assmann: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában. Beavatkozás*, Ford. Huszár Ágnes, Budapest, Múlt és Jövő, 2016, 78, 107–108.

<sup>3</sup> Vajda Mihály: *Mesék Napnyugatról*, Budapest, Gond-Cura Alapítvány – Palatinus Kiadó, 2003, 52–63.



vetkezatosan kitart művében a komédia és a szatíra mellett. A tragédia hiánya mégsem nevezhető megnyugtatónak, inkább fel nem oldott, mert fel nem oldható feszültséget keltő jelenség lesz, mint Kafka műveiben. A tragédia hiányzott Auschwitz borzalmaiból is, ahogy Vajda Mihály írja Kertész Imre *Sorstalansága* kapcsán, amely szerinte éppen attól zseniális, hogy belátja és beláttatja a tragédia hiányát, de ettől az ember sorsa, „létezésünk mélyszerkezete” alapvetően tragikus.<sup>4</sup>

Hitler egyes szám első személyben számol be feltámadásáról, mindennapjairól és főként tapasztalatairól Németországban, melyek ezredfordulós gyorsasággal és kíméletlenséggel rohanják le a diktátort, aki így nem ritkán az esendő kisember humoros pozíciójában találja magát, s csak azért kerülheti el az olvasó a vele való azonosulást, mert monomániájába bezárva, minden meglepő fejleményt képes megmagyarázni nem csak másoknak, legfőképpen saját magának. A Führer mindent összevetve úgy látja, hogy az elmúlt majdnem hét évtizedben kevés dolog változott Németországban.<sup>5</sup> Vermes könyvének elolvasása után érdemes visszatérni az első fejezethez, az *Ébredés Németországban*-hoz, mert ekkor látható, hogy ez a rész szerkezetileg annyira külön kezelhető a főszövegtől, mintha kétszer kezdődne el a regény. A rövid bevezető rész általános kép Németországról a Führer egyedi nézőpontjából. A végső parancs nulla pontjához lépünk vissza, mely Németország és a német nép teljes megsemmisítését irányozta elő. Ezt nem sokkal később, a szövetségesek bevonulása után Németország nulladik órája követte, de immár a valós életben, egy olyan kezdet, melynek következményei azóta is érvényesek.<sup>6</sup> Ehhez képest az ébredés perceiben azzal a felfoghatatlan ténnyel kell szembesülnie Hitlernek, hogy Németország még létezik, s ez a tapasztalat közvetlen összefüggésbe kerül egy másik abszurd ténnyel: ő maga is létezik.<sup>7</sup> Önnön küldetéstudatába vetett hite segíti, hogy másodpercek alatt feldolgozza az érthetetlen helyzetet: mivel a hadseregnek és a népnek szerinte szüksége van rá, ő nem töprenghet hosszasan érdektelen jelenségeken. Ugyanakkor neki is szüksége van a tömegekre, ahogy később mondja: „A Führer hegedűje (...) a nép. És a munkatársai.” Csakhogy kik is ezek a németek? Földényi F. László *„Berlin a miénk...”* című esszéjében aprólékos történelmi portrét alkot a német fővárosról, s abból egy olyan nagyváros képe rajzolódik ki, amely már a 17. században multikulturális volt, hugenották, szlávok, zsidók, majd újabban szerbek, törökök és olaszok gazdagították sokféleségét.<sup>8</sup> Az etnikai sokféleség, a transzkulturalitás és a transznacionalizmus akár meg is kérdőjelezheti a csoportidentitást formáló alapító történeteket, mint például a holokauszt. A jelenkori posztnemzeti identitás, vagy posztszuverén társadalmak, illetve ezek teoretikusai kizárják az olyan nemzeti identifikáció túlélési lehetőségeit, mint például a holokauszt emlékezete, egy minimalista társadalmi szerződéssel szemben, melynek nincs szüksége normatív műltszemléletek rögzítésére.<sup>9</sup>

Minden bizonnyal téved az az olvasó, aki úgy olvassa a művet, mint Hitler második, lassú útját a hatalomhoz, mivel valójában már szinte a cselekmény kezdetén megragadja a hatalomnak a nyugati demokráciákban regnáló legújabb formáját, a tömegmédiát. Nem lassú

<sup>4</sup> Vajda Mihály: *Kedves Amanda, mondja, lehetek ma komoly? = Túl a filozófián... i. m.*, 38.

<sup>5</sup> Ld. 1. jegyzetben *i. m.*, 102.

<sup>6</sup> Földényi F. László: *Berlin sűrűjében*, Pozsony, Kalligram, 2006, 280.

<sup>7</sup> Ld. 1. jegyzetben *i. m.*, 6–7.

<sup>8</sup> Ld. 6. jegyzetben *i. m.*, 38–39.

<sup>9</sup> Aleida Assmann, *i. m.*, 164–165.

épitkezésről van szó ebben az esetben, sokkal inkább olyan villámháborúról, mely sikere-  
sebb, mint az előző volt. Megjegyzem, ezt a poént Timur Vermes többszörösen kihasználja: a  
Führer egy török villám-tisztítóban tisztíttatja ki benzinszagú egyenruháját, de a televíziós  
cég neve is, amely foglalkoztatni fogja őt, Flashlight. Hitler többször szó szerint is párhuza-  
mot von a háborús létmód, a lövészárkok és a televíziós munka között. Különösen humorosra  
sikeredik, mikor az Oktoberfesten a plasztikai sebészet beavatkozásait a harctéri sérülések-  
kel keveri össze. Másrészt nem lát lényeges különbséget a média és a '20-as évek politikálása  
között: „Csak az volt a különbség, hogy akkoriban egy pártot kaparintottam meg magamnak.  
Most pedig egy televízió-műsort.” Az is rövidesen kiderül, hogy a párt, amelyet megkaparint-  
hatna időközben teljesen alkalmatlanná vált arra, hogy a Führer használhassa. A regény  
egyik tanulságos részlete Hitler és stábjának látogatása a Német Nemzeti Demokrata Párt  
(Nationaldemokratische Partei Deutschlands) főhadiszállásán. Az első és erős érzés, mely el-  
fogja Hitlert a látványtól, az a szégyen és a düh, melytől majdnem könnyekre fakad. Emlék-  
szik mozgalmának „mártírjaira”, s miközben a „korcs utódokkal” hasonlítja őket össze, az  
operatőr folyamatosan dolgozik, a kamera mindent felvesz. A látogatás során kiderül, hogy a  
Führer számára oly fontos politikai felelősség teljes hiánya jellemzi a pártot. A közvélemény-  
től való félelmükben bármit képesek nyíltan megtagadni a nemzetiszocialista örökségből,  
például a *Mein Kampf*-ot. Rendkívül furcsa helyzet áll elő a pártirodában: Hitler nyílt, vakmerő  
fellépésével, számonkérő magatartásával a saját utódpártjának politikai presztízsét rombolja  
le: az ENSZ-ből való kilépést sürgeti, a nyilvános terrort hiányolja, nevetségessé teszi az ez-  
redforduló minden német szélsőjobbos megmozdulását.<sup>10</sup> A fejezet Hitlernek a pártház köré  
sereglett újságírókhoz intézett szavaival zárul: „rendes német embernek itt semmi keresni-  
valója.” Ezzel megint ő lesz a konfliktus nyertese, hiszen egyértelmű, hogy szavait a média  
nyilvánossága úgy értelmezi, hogy „youtube-hitler” elítéli a szélsőjobbos törekvések minden  
formáját. Még akkor is végső soron nyertesként kerül ki ebből a helyzetből, ha később, a re-  
gény végén vélhetően ezért az akciójáért verik össze brutálisan német szélsőjobbosok az ut-  
cán, akik éppen azt kérik számon rajta, hogy létével megsérti bálványukat, azaz: saját magát.

Jelképértékű a feltámadás utáni első fontosabb helyszín, az újságos kioszk, mégpedig  
egyszerre több szempontból is. A náci vezért itt éri a végső, kijózanító információs csapás,  
mikor az aznapi dátumról értesül, jellemzően két gótbetűs tipográfiajú napilapból (Frankfur-  
ter Allgemeine Zeitung és Berliner Zeitung.) A humor eszközeivel ugyan,<sup>11</sup> de már itt egyér-  
telművé válik, hogy ez a világ (kezdetben legalábbis a regény fiktív világa) a média körül fo-  
rog. A szereplők kizárólag a tömegmédia kontextusában tudják értelmezni a Führert, akinek  
valójában csak a kezdetekben jelent ez kényelmetlenséget, gyorsan megtanulja, hogy hogyan  
alkalmazza saját programját a megváltozott körülmények között.<sup>12</sup> Felfigyel például a Bild  
sikerére, melyet a tipográfiával hoz összefüggésbe. Vermes Hitlerének jellemző tulajdonsága,  
hogy pontosan meglát egy fontos jelenséget, abból saját korábbi tapasztalatainak megfelelő-  
en téves (és többnyire nevetséges) következtetést von le, a végső konklúzió azonban minden

<sup>10</sup> Vö. ezzel *i. m.*, 181–182.

<sup>11</sup> Hitler tükröt (Der Spiegel) kér az újságárustól, aki egyrészt készségesen rámutat egy reklámtükörré,  
mely valóban az említett laphoz tartozik, de nem mulasztja el megemlíteni, hogy a tükrő a „Focus” fe-  
lett van. Ld. 1. jegyzetben *i. m.*, 19.

<sup>12</sup> „– Ez itt a MyTV-nek készül, ugye?

– Németországnak készül – javítottam ki.” *Uo.*, 227.



esetben helytálló. A Bild esetében például a gyengén látók szolgálataként értelmezi a nagy, színes tipográfiai elemeket, a gyenge értelmi igényűek kiszolgálása helyett, de a következtetés, hogy egy tömegmozgalomnak, vagy egy nagy volumenű vállalkozásnak valóban a széles tömegeket kell megnyernie, helyes. Ezzel együtt a populizmus politikai korrektség mögé rejtőzését is leleplezi a bulvárban a mű:

„kézbe vettem a *Bild* című újságot és átlapoztam. Az orgánám a népharag és a rosszindulat kétségkívül vonzó elegyét kínálta. (...) Az irigység, a rosszindulat és az aljasság tökéletes szimfóniája.”

A politikai korrektség a '68-asok nemzedéke (akik Martin Walser, Botho Strauß vagy Földényi F. László szerint is sikeresen ragadták meg a hatalmat, főleg a vasfüggöny összeomlása után) értelmezésében „a mában megszerzett pozíciók védelmét szolgálja.”<sup>13</sup> Vagyis nem az áldozatok emléke őrzésének érdekektől mentessége jellemzi. A '68-asok radikális múlttal történő szembesülni akarása olyan retorikában fejeződött ki, amely az anyák és apák nemzedékével történő konfrontáció során inkább elmélyítette a kölcsönös megértést és megbecsülést, elfogadást akadályozó szakadékot, mintsem betemette volna.<sup>14</sup> Ráadásul ez a számon kérő magatartás általában a polgári demokratikus állam erőteljes kritikájával párosult, sőt a kommunizmus iránti szimpátiával. Ez a stratégia olyan méreteket öltött a későbbiekben, amely már kimerítette az áldozatokkal való közvetlen azonosulás mentén a történelemhamisítás és a zsidó mártírok áldozatának relativizálása cselekményeit, amennyiben a nemzedék szószólói gyakorlatilag azonosították magukat az áldozatokkal, s így a holokauszt emlékezetét saját, aktuális politikai céljaik érdekében, eszközként használva sajátították ki. Rüdiger Safranski szerint a politikai korrektség elfeledteti az emberekkel a gonosz folyamatos jelenlétét, s így újra sebezhetővé teszi őket. Különleges meghatározását adja a politikai korrektség fogalmának Aleida Assmann. A közvélemény morális önkontrollját látja benne, inkább tabu természetesen, mint cenzúrát. Társadalmi és nem politikai ellenőrzést ért rajta. Kérdés, hogy a tabu nem olyan idejétmúlt-e az ezredfordulós európai civilizációban, mint a cenzúra? Pontosabban nem a tabu fogalmának relativizálásáról van-e itt szó? Ha vallási értelemben vett használata talán okafogyott egy szekularizált társadalomban, a szociális értelmezés a politika területére tereli a diskurzust. Ráadásul értelmezésének mindenkori jogát a retorika aktuális használója sajátítja ki, így megszűnik az az elvont társadalmi normatíva, mely szükséges a pártatlansághoz. A társadalmi ellenőrzés leválasztása a politikairól legalább ennyire aggályosnak tűnik, hiszen egyrészt mi más a politika, ha nem a társadalmi interakciók folyamatos szervezője, kerete?

A kioszk tulajdonosa jó szándékú német, és nemcsak azért, mert önzetlenül segíti az ismeretlen, gyakorlatilag hajléktalan férfit, Hitlert, de még inkább azért, mert előítélet mentességével, liberális alapállásával, ugyanakkor társadalmi szabályokat követő magatartásával elsőként bizonyítja, hogy a németek milyen könnyű prédát jelentenek Hitler számára. Később annak dacára, hogy a Führer eredeti egyenruhájában és kitüntetéseivel mutatkozik előtte, nem hiszi, hogy ez törvényileg tilos vagy provokatív lenne, mert nem lát rajta horogkeresztet. A horogkereszt később olyan szöveggörnyezetben bukkan fel, mely megfosztja jelképiségének a nácik számára olyan fontos pátosától, úgy válik nevetségessé, hogy félelmetessége közben nem tompul, arany karácsonyi csúcsdísz lesz belőle. A jelkép harmadik felbukkanása

<sup>13</sup> Ld. 6. jegyzetben *i. m.*, 65–68.

<sup>14</sup> Ld. 9. jegyzetben *i. m.*, 68–69.

még frivolabb. Hitler az Oktoberfesten nem tud mit kezdeni egy nagyvilági nő kompromittáló közeledésével, így azzal semlegesíti, hogy autogram adás örvéen horogkeresztet rajzol filccel a dekoltázsára, majd a véleménynyilvánítás szabadságának jogával vigasztalja az elkeseredett végzet asszonyát.

Az újságárus azzal sem tud mit kezdeni, hogy a diktátor minden jel szerint önmagával azonos. A feltámadott Hitler folyamatosan az önmaga által létrehozott fiktív történelmi nagyság és a külvilág értetlensége, pontosabban normalitása által válaszul adott köznevetség között egyensúlyoz, de a ripacsból könnyen válhat félt és tisztelt diktátor is. Wolfgang Kraus ír *Kultúra és hatalom* című művében arról, hogy az ifjú Hitler számára mennyire fontosak és később is tanulságosak voltak bécsi „tanulóévei.” Elsősorban a barokk hagyomány színpadisága emelhető ki Kraus szerint. Bécsben a nélkülözhető autodidakta festő gyakorlatilag a késő császárkor hatalmas és lenyűgöző díszletei között járt-kelt minden hétköznap. Hans Makart volt kedvenc festője, aki éppúgy szervezett és rendezett udvari festőként felvonulásokat, udvari szertartásokat, melyek a hatalom és az erő demonstrációi voltak, mint később például Speer a harmadik birodalomban.<sup>15</sup> Kraus megkockáztatja azt is, hogy az osztrák származású tisztavérű árja zenei ízléséhez közelebb állt a bécsi operett álomvilága, mint Wagner zenedrámáinak germán titanizmusa,<sup>16</sup> bár a végső győzelmet állítólag a *Parsifal* díszelőadásával ünnepeltette volna.<sup>17</sup> Kedvenc írója mindenestre Karl May volt. Álomvilág jelent meg az Albert Speer tervezte Reichsparteitagsgelände együttesében is, mely valamely sosemvolt germán militarizmust és titanizmust jelenített meg, „ősi germán” tölgyekkel körítve, melyekre az őshonos nürnbergi fenyőket kicserélték.<sup>18</sup> Így aztán meglepő lehet, de érthető, hogy a '45 utáni erősen tendenciózus háborús filmek által sugallt náci kép, a komor, fekete ruhába öltözött, mosolytalan fasisztákról közelében sem jár a valóságnak. Elég, ha Ludwig Dettman, Adolf Reich, de legfőképpen Wolfgang Willrich dús koloritú festményeire, a boldogságot gicszesen tükröző, illetve közvetítő képekre gondolunk. Maga a giccs a regény Führere számára nem az a jelenség, melyről például Hermann Broch írt.<sup>19</sup> Szerinte megvan az esélye arra, hogy jelentős művészetté fejlődjék, bár nem fejt ki pontosan, hogy mit is ért ezen. Vermes Hitlere értetlenül áll titkárnőjének gót stílusú öltözködése és sminkje előtt: „ez a sötét külső, ez a halálos sápadtság minden kedvessége ellenére nem illett egy ilyen derűs, életigenlő mozgalomhoz, mint a nemzetiszocializmus.” Ha ehhez még hozzávesszük azt, hogy Hitler például az Entartete Kunst meghirdetésével mennyire hatásosan formálta a közvélemény esztétikai ízlését, valamint azt, hogy tudatosan támaszkodott az értelmiség befolyására és befolyásolhatóságára, akkor nem meglepő az az ösztönös zsenialitás, mellyel Vermes regényében a tömegek befolyásolásának legújabb kori, minden eddiginél hatásosabb szuperfegyveréhez, a médiához nyúl. Maga a kultúra Földényi F. László szerint a 20. század elején megérett arra a „műtetre” (Földényi szava), mely a szubjektum eltávolításával a nietzschei „magát” helyezhette volna vissza jogaiba, de a totalitárius rendszerek, amelyek vállalkoztak

<sup>15</sup> Wolfgang Kraus: *Kultúra és hatalom. A vágyak átváltozása*, Ford. Révai Gábor, Szabó Veronika, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1993, 62–63.

<sup>16</sup> Megjegyzésre érdemes, hogy az operettszerzők jelentős része magyar zsidó volt.

<sup>17</sup> Ld. 6. jegyzetben *i. m.*, 184.

<sup>18</sup> Földényi F. László: *A birodalmi szépség bővületében. Leni Riefenstahl és Az akarat diadala*, *i. m.*, 211.

<sup>19</sup> Hermann Broch: *Hofmannsthal és kora. Szecesszió vagy értékvesztés?*, Ford. Györffy Miklós, Budapest, Helikon Kiadó, 1988, 52, 91, 202–203., 221.



erre a beavatkozásra, majdnem az egész kultúrát elpusztították, Nietzsche terra incognitájával, a „Magával” egyetemben. Nietzschekét egyébként is tökéletesen félreértették „az erőszak teoretikusai.” A filozófus nem az erőszakot dicsőítette a szelídséggel szemben az „úri morált” tételezve, „hanem az önmaga tetteit és létét vállaló nemes alkatot a meghunyászkodóval szemben.”<sup>20</sup> Vajda Mihály rámutat, hogy a 20. század rémtetteinek elkövetői nem erkölcs nélküli, „jón és rosszon túli,” „emberfölötti emberek” akartak lenni. Ők a reménytelen igazságtalanságban sínylődőket akarták győzelemre juttatni az általuk gonoszokként meghatározottak fölött.<sup>21</sup> Az sem kétséges, hogy a szubjektum, az individuum, melyet a totális rendszerek felszámoltak, nem áldozat ebben az esetben, hanem „maga az újkori szubjektum az, aki a civilizáció folyamatát úgy irányítja, hogy erőszak erőszakra halmozódjon. (...) Ez a[z] erőszak az egész újkori fejlődés kötőszöve.”<sup>22</sup> Pontosabban a felvilágosodás egyenlősítéséé, mely nemcsak az emberiség azonos jogaira, de a kultúra homogenizációjára is vonatkozatható.<sup>23</sup> A nyugati civilizáció hétköznapijaira lefordítva mindez azt jelenti, hogy létezik ugyan a freudihoz hasonló „rossz közérzet a kultúrában,” igény is lenne ennek leküzdésére, de senki nem tudja, mihez kellene kezdeni ebben a helyzetben. Így civilizációnk sérülékeny, és kiszolgáltatottá válhat egy olyan típusú ideológiának, amelyet Vermes Hitlerre kínál. Aleida Assmann *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában* című művéhez kapcsolódva valóban azt kell mondani, hogy ez a rossz közérzet csupán hasonló lehet a freudihoz, mivel míg ott egy tudományos mítoszról volt szó, a zsidók elpusztítása egy tudományosan, történelmileg bizonyítottan bekövetkezett emberiség ellenes bűntett. Ugyanakkor Assmann úgy gondolja, hogy a rossz közérzet jelenlegi megjelenési formája egy önmagunk megértésére irányuló vita, mely a megvilágosodás egy formája, és van jövőképe. Természetesen ebben az építő értelemben vett rossz közérzet csak abban az esetben érvényesülhet, ha képes világosan kifejezésre juttatni kérdéseit a széles tömegek, a „hallgató többség” (Assmann szava) számára, s nem utolsó sorban érvényes öndefinícióval előállni. Ezzel szemben egy gyengén vagy egyáltalán nem argumentáló, magát megmutatni nem, vagy csak töredékesen képes véleményformáló kisebbség rossz közérzete gyűlölködést szít a közösségen belül, s a társadalmi közösség bomlásához vezet.

A kultúra, melyet a Führer mélységesen megvet, végül beemeli a „youtube-hitlert” a saját értelmezői környezetébe. A diktátor rosszindulatú kárörömmel figyeli, ahogy komoly elemzések születnek tevékenységéről. A helytelenül használt vagy értelmezett politikai korrektség hozhatja helyzetbe a legyengített közvéleményre vírusként támadó antidemokratikus retorikákat. A jelenkori európai uniós társadalmi nyilvánosságot tekintve egyszerre a legkönnyebben és a legnehezebben megérthető Hitler el- és befogadása Vermes Németországában. Egyrészt a végletesen megengedő, tévesen értelmezett liberalizmus,<sup>24</sup> mint valamely újragondolt weimarizmus az ok, másfelől a tény hihetlensége: elképzelhetetlen, hogy a jelenlegi

<sup>20</sup> Vajda Mihály: *Ilisszosz-parti beszélgetések*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 2001, 77–78.

<sup>21</sup> Ld. 3. jegyzetben *i. m.*, 114., 131–135.

<sup>22</sup> Földényi F. László: *Az emlékezés szobrai. Egy új nyelv kihívása az emlékműszobrászatban = Az ész álma 33 esszé 2000–2007*, Pozsony, Kalligram, 2008, 187–188.

<sup>23</sup> Ld. 4. jegyzetben *i. m.*, 81–84.

<sup>24</sup> Vajon hogyan értelmezhetjük a liberalizmust, ha figyelembe vesszük, hogy „liberális politika, mint olyan nem, hanem mindig csak a politika liberális kritikája létezik”? Ld. 4. jegyzetben *i. m.*, 101.

német-európai berendezkedésben újra felbukkanjon egy „Führer.”<sup>25</sup> Vajda Mihály írja *Megváltoztak-e a németek?* című esszéjében, hogy a '90-es évek elején a németek féltek legjobban a német egyesítéstől, s például Daniel Cohn-Bendit szélsőséges kijelentésektől sem tartóztatta meg magát a témával kapcsolatban.<sup>26</sup> Vermes regényének aprólékosan kidolgozott részletei közül az egyik talán legfontosabb, mely a Führer és a televízió találkozását írja le, annyira részletesen, amennyire csak lehetséges. A múlt századi történelem legfőbb alakítója először ingtartónak véli a készüléket, innen jut el viszonylag rövid idő alatt ahhoz, hogy bár a jelenkori európai közvélemény és média-elméletírók szerint vett értelemben továbbra sem képes felfogni a tömegkommunikáció jelentőségét, de arra igen is képes lesz, hogy saját gondolatmenetéhez és hatalmi törekvéseihez igazítva használja és kihasználja azt. Azt mindenesetre érti (hiszen valószínűleg a fentalálói között volt ő is), hogy a tömegmédia nem a valós hírek közlésére jött létre, és nem is azért, hogy hazudjon. Niklas Luhmann szerint a befogadó receptorainak folyamatos ingerlése a cél a piacgazdaság fogyasztói elképzeléseinek megfelelően,<sup>27</sup> Hitler azonban inkább az elrejtés, eltitkolás, bizonyos parvenü értelemben a heideggeri *αληθεια* hasznos ellentétének megfelelő módon értelmezi ezt a követelményt, az igazság elrejtéseként, s felveti a kérdést: „Itt és most nincs más, csak a halandzsaradió és a szakácstévé. Miféle igazságot kell eltitkolni és ki elől?” Az elbeszélő ezzel a nyugati civilizáció egyik legfontosabb jelenségére kérdez rá: van még valami, ami valóban lényeges? Az *αληθεια*, mint a Führer érdekének ellentéte, nem más, mint az eleven emlékezet, a *μνημη* kibomlása.<sup>28</sup> Ez az emlékezet a holokauszt folyamatos recepciója szempontjából elengedhetetlen, a Führer számára pedig legalább is kellemetlen. Jó példa a hírérték viszonylagosságára a híradók alatt folyamatosan futó szövegszalag, mely mára mindenütt megszokottá vált. Van még valami, amit el kell rejtetni, hogy aztán előbukkanhasson, mint eredeti megnyilvánulás? A Führernek rövidesen be kell látnia, hogy ilyesmiről szó sincs. De számára, aki oly hatásosan pellengérezte ki az Entartete Kunstot, ennek nincs is jelentősége, legfeljebb Heidegger számára lehetne, ő azonban már nem szól hozzá ehhez a kérdéshez. A luhmanni kategóriát, mint pusztá szórakoztatást értelmezi egyszerűsítve Hitler – megfosztva ezzel a médiát az olyan eszközeitől, melyek például a megbánás politikáját közvetíthetnék a befogadók felé<sup>29</sup> –, s ebből azt a következtetést vonja le, hogy a társadalom helyzete válságosabb, mint a világháború utolsó évében volt, hiszen éjjel-nappal a híg és felszínes szórakoztatás gyógyírjára van szüksége a feledéshez. Az persze már inkább csak az olvasóban merül fel, kevésbé a Führerben, hogy mit kellene elfeledni? Nem valószínű, hogy a heideggeri létet, az sem, hogy az erősen kétes dicsőségű múltat. A nyugtalanító érzés az az olvasóban, hogy talán az emberhez méltó létet, nem mintha ez a legcsekélyebb mértékben érdekelné a feltámadott diktátort, vagy a tömegmédiát.

<sup>25</sup> Jó példa erre, mikor a török bevándorló gyermekei Charlie Chaplinként azonosítják Hitlert, és autogramot kérnek tőle. Ld. 1. jegyzetben *i. m.*, 50–51.

<sup>26</sup> Ld. 4. jegyzetben *i. m.*, 136–137.

<sup>27</sup> Niklas Luhmann: *A tömegmédia valósága*, Ford. Berényi Gábor, Budapest, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat Kiadó, 2008, 109.

<sup>28</sup> Ld. 20. jegyzetben *i. m.*, 17.

<sup>29</sup> „A megbánás rituáléjának keretei között megvalósuló megemlékezések egyszerre valóságosak és megrendezettek, és ezzel kívül kerülnek a valóság igaz és hamis reprezentációjának kategorikus megkülönböztetésén.” Ld. 9. jegyzetben *i. m.*, 218–219.



Földényi F. László számol be 1988-1989 között írt *Berlini naplójában* arról, hogy a média ugyanolyan kíméletlen kíváncsisággal fordul a katasztrófák, tragédiák túlélői és az áldozatok rokonai, pontosabban azok fájdalom felé, ahogy az SS tisztek figyelték és élvezték a haláltusák látványát. A műsor nézője viszont önként szolgáltatja ki magát a látványnak, a semlegeség illúziójának, a televízió legnagyobb bűne így Földényi szerint az élet elárulása lesz, melyben, másodlagosan ugyan, de az áldozatokat sértő indiszkrécio is bele foglaltatik. Az áldozatok emléke, a holokauszt emlékezete annak áruba bocsátásával is relativizálható, s ez talán veszélyesebb, mint a pusztaság sértés. Amellett, hogy nem zárja ki egyértelműen az emlékezet-kultúra mediális struktúráinak piacra vihetőségét,<sup>30</sup> a föntivel ellentétes jelenségről számol be Aleida Assmann az *Unsere Mütter, unsere Väter* című háromrészes ZDF sorozat kapcsán. A fiktív történet kapcsán még a kortárs szemtanúk közül is többen reagáltak úgy erre a német múlttal számot vető televíziós alkotásra, hogy pontosan úgy történt minden, ahogy a fikció mutatta.

Hogyan emlékezünk arra, amire emlékeznünk kell? Milyen identifikációs aktusokat teremtünk meg, illetve érzünk normatívnak? Hogyan beszéljen például a művészet az erőszakról, a totalitarizmusról, a holokausztról? Aleida Assmann idézi Reinhart Koselleck radikális véleményét az egyéni emlékezet határaitól és a kollektív emlékezet problematikusságáról, de rámutat, hogy a kollektív emlékezet az egyénihez képest szintén létező, bár egy más, gondolati szinten valósul meg, ugyanakkor összefogja, keretbe kapcsolja az egyéni emlékezeteit. Földényi F. László *Az emlékezés szobrai* című tanulmányában Micha Ullmann és Rachel Whiteread szobrai kapcsán írja, hogy ezek a műalkotások „Konkrét, egyedi borzalmak ecsetelése helyett magának az egyetemes erőszaknak a működését jelenítik meg.”<sup>31</sup> Így elkerüljük, hogy az erőszak megjelenítésével maguk is erőszakos jelentést kapjanak, mivel utaláshálójuk az egzisztenciális szabadságra, mint általában az erőszaknak a hiányára vonatkozik. Másrészt az erőszakot közvetlenül elbeszélő alkotások mindig valamely adott történelmi, politikai helyzetbe illeszkednek az értelmezés folyamán, azt a politikát szolgálják, nem egyetemes emberi elveket, melyekkel egyébként bárki azonosulhatna. Az elmúltként rögzített múlt értelmét veszíti ebben a környezetben, de elveszíti a jelennel való kapcsolatát is. Innen már csak egy lépés a terrort kivételként felfogni, ahelyett, hogy az emberi civilizáció, sőt a kultúra szerves részeként őszintén szembe néznénk vele:

„minden múltbéli borzalmas ténynél fontosabb az, hogy belássuk: a borzalmakat olyasmi tette és teszi lehetővé, ami emberi természetünknek ma éppúgy állandó része, mint a múltban vagy a jövőben. A valódi szabadságnak ez is előfeltétele. (...) A legtöbb emlékmű kapcsán (...) a néző nem a »szenvadásra« gondol, hanem arra, hogy »a szenvedésre kell gondolnia.« Arra pedig végképp nem gondol, hogy adott esetben akár ő maga is képes lenne hasonló szenvedést előidézni.”<sup>32</sup>

Vajda Mihály Zygmunt Baumant idézve mutat rá, hogy a holokauszt nem valamely sötét korszak műve volt, a modernség racionálisan kiépült társadalmi hozták létre, a civilizáció és a kultúra olyan magas fokán, melyet a technológiai forradalom dacára, azóta sem haladott meg jelentős mértékben az emberiség.<sup>33</sup> Földényi rámutat, hogy a totalitárius rendszerek

<sup>30</sup> *I. m.*, 270.

<sup>31</sup> *Ld. 22. jegyzetben i. m.*, 179–180.

<sup>32</sup> *I. m.*, 180–181. Vö. ezzel 4. jegyzet 105–106, és 9. jegyzet 272–273.

<sup>33</sup> *Ld. 3. jegyzetben i. m.*, 117.

után a hagyományos, keresztényi alapokon nyugvó, azonosulásra törekvő emlékmű művészet fordulópontra jutott, mivel éppen az azonosulás, az egyéni és a csoportos identitásképződés kérdőjeleződött meg. Ez azt követelné meg, hogy az ésszel felfoghatatlant fogjuk fel, vagy érzelmek épüljenek ki olyan terepen, ahol az érzelmeknek semmi helyük nincsen. Talán ezért is véli úgy Vajda Mihály, hogy bármennyire is fontosak például a holokauszt túlélők történetei, nincs tanulságuk.<sup>34</sup> Józan ésszel éppúgy fölfoghatatlan a holokauszt, mint Hitler újbóli tetest öltése a 21. századi Berlinben. Timur Vermes azzal, hogy berlini környezetbe helyezte történetét (milyen másik környezetbe helyezhette volna?), Goethe egy észrevételére is utal:

„A démoni az, amit ésszel és értelemmel nem lehet feloldani. – Szívesen választ magának sötét korokat. Egy olyan tisztán prózai városban, amilyen például Berlin, aligha találna alkalmat, hogy megnyilvánuljon.”<sup>35</sup>

Nem Goethe tévedéséről van szó, hiszen ő éppen azzal mutatott rá hajszálpontosan a démonira, hogy elvétette az ésszel fölfoghatatlant. Ezt az értelmezhetetlent tudja felmutatni Vermes. Földényi Kertész Imrét idézve úgy véli, hogy új nyelvet, új formát kell találni a szubjektum eltörlése utáni kor emlékező művészetének, mert a régi formák csupán olyan giccsek létrehozására alkalmasak, mint a *Schindler listája*. Ezzel pedig ismét a Nietzsche kapcsán is említett problémához ér vissza a vizsgálódás: a személyiség egységének, a szubjektumnak az illúziója lesz az a nem létező rejtekhely, ahová a 21. századi ember problémái elől elmene-kül,<sup>36</sup> bár valójában csak még kiszolgáltatottabbá teszi magát, mint a szemét becsukva összekucorodó gyermek, aki azt hiszi, ha ő nem lát, őt sem látják.

A zsidónak, mint jelölőnek a szerepe az elbeszélésben nem önmagában adott. Egy alkalommal például a regény Hitlere egy televíziós műsor kapcsán arról elmélkedik, hogy azért nem lehetők szörnyűségei, mert nincs benne zsidó, akit vádolni lehetne értük. Pragmatizmusa itt is megnyilvánul: azért nem találtak a 21. század elején zsidó bűnbakot a tévébe, mert „Himmler legalább ezen a téren megbízhatóan dolgozott.”<sup>37</sup> Kérlelhetetlen és következetes antiszemitizmusa szinte minden területen megnyilvánul. Egy politikai elemzésében például jelentős eredménynek tartja, hogy a német zsidóság lélekszáma az ezredfordulóra is csak az egykorinak tíz százaléka, „állomány”-ként beszél róluk, nem, mint emberi lényekről, és üdvözli a tényt, hogy Izrael államot a Közel-Keleten hozták létre, ahol szerinte az iszlám államok folyamatos fenyegettségében létezik. Szatirikus, hogy a sportműsorok sivársága kapcsán Leni Riefenstahl hiánya bántja. Az ezredforduló multikulturális Németországában eleinte nehezen igazodik ki, egy alkalommal például egy Özlem nevű tévéasszisztensnek akarja visszaadni „germán jövőjét.” Máskor egy lombfűvóval dolgozó köztisztasági dolgozónak gratulál, mert értelmetlen, mégis lelkiismeretes alapossággal végzett munkája az SS-nek a holokauszt során tanúsított fegyelmére emlékezteti. Jellemző, hogy patkányirtáshoz hasonlítja a zsidók elpusztítását, s mikor a Bild önkéntelenül is saját múltjával szembesíti, reakciójában keveredik a politikus hatalmi retorikájának a lényegyet elmosó, s így a történeteket megváltoztatató védekezése az afeletti őszinte sajnálkozással,

<sup>34</sup> Vajda Mihály: „Túl akartuk élni” (Laurence Rees: *Auschwitz. A nácik és a „végső megoldás”*) Ld. 4. jegyzetben i. m., 134.

<sup>35</sup> Ld. 6. jegyzetben i. m., 141–142.

<sup>36</sup> Ld. 22. jegyzetben i. m., 181–183.

<sup>37</sup> Ld. 1. jegyzetben i. m., 67.



hogy az egykori haláltáborokban már nagyon nehéz működő krematóriumot találni, bár a közeli jövőben ezen lehet majd változtatni.

A televízió pusztán ugródeszka a regény Hitlerének, aki valójában a világhálón talál új otthonra, s ez újfent el kell, hogy gondolkoztassa az olvasót az internet valós veszélyeiről, bár a Führer kezdetben még a „world wide web” rövidítését is képtelen felfogni, ahogy eleinte a mobiltelefon lényegét sem érti, s feladatát összekeveri az autómobiléval. A számítógépet és a billentyűzetet a televízióval és az írógéppel téveszti össze, bár nem sokkal később „az emberiség történetének legcsodálatosabb vívmányát” tiszteli majd a komputerben. Mindez azonban nem akadályozza meg, hogy kikapcsolódásképpen aknakeresőt játsszon rajta. A fülhallgatóval zenét hallgató török gyerekek értelmi szintjéről lesújtó véleményt formál, de örül neki, hogy ezzel a „technikai újítással” tudatlan rabszolgaságban tartják őket a németek, és a kommunikációs képességeik is riasztóan alacsony szinten akadnak el. Csak akkor hőkken meg, mikor a német fiatalokon is viziontlátja ezt a „technikát.”

Neve állandó vicclehetőség, pontosabban az, hogy környezete nem tud mit kezdeni a név és a külső, valamint a személyiség egyezésével. Ugyanakkor úgy is lehet értelmezni ezt a jelenséget, hogy a németeknek folyamatos identifikációs problémáik vannak Hitlerrel kapcsolatban, ami mélyebb értelmet is kap, ismerve a jelenkori német emlékezetkultúrát.<sup>38</sup>

„de maga úgy is néz ki. Szóval úgy, ahogy hívják.

Na és? Maga talán másképpen néz ki, mint ahogy hívják?”

Aleida Assmann rámutat a német közbeszédben ténylegesen meglévő „Hitler-feledésre”, kellően árnyalja a problémát, de nem foglal állást. Hitler nevetséges figurának tartani a jelenkori Németországban üdvözlendő e szerint az elképzelés szerint. Természetes folyamat lenne valóban, és pusztán arról lenne szó, hogy a történelmi szemlélet, emlékezet fókuszpontja áthelyeződik egyik eseményről a másikra? Assmann inkább Vermes regényéhez hasonlóan arra hívja fel a figyelmet, hogy a német fiatalok körében a Führer popularizálódik, sőt popkulturális márkává, árucikké válik. Egy alkalommal, amikor Jenny, egy naiv fiatal hölgy a stúdióban megkérdezi, hogy hogyan hívja, Hitler szarkasztikus bizalmaskodással arra biztatja, hogy szólítsa Wolf bácsinak, ami fenyegető párhuzamot teremt kettejük viszonya és Piroška és a farkas meséje között.<sup>39</sup> Egy más alkalommal nem eldönthető, hogy a papok haláltáborba zárása és az ateizmus erőszakos terjesztése között vonva párhuzamot, a tökéletes őszinteség, vagy mélységes cinizmus szól belőle.

Mégis mi az oka annak, hogy televíziós színrelépése után szinte azonnal tömegek szegődnek rajongóiul vagy követőiül? Egy következmények nélküli világban a felelősségről beszél „ez az én témám” – mondja, és bár kezdetben ügyetlenül fog hozzá, ezáltal azonban közönsége számára még humorosabb lesz. Másrészt a komolynak szánt kijelentéseit elsőként stand up comedyként értelmező közönsége számára lassan, de biztosan kezd valóban fontossá válni a mondandója. Ha szándékosan viccel, azt komolyan veszik, például, amikor Schmul Rosenzweigként mutatkozik be.<sup>40</sup> Az információ és annak értelmezése folyamatosan egy olyan

<sup>38</sup> Vajda Mihály: *Védekezés az emlékezés ellen*, Alföld, 2015/8. 59–69.

<sup>39</sup> Ld. 1. jegyzetben *i. m.*, 131. Jenny későbbi tréfalkozásai kapcsán Hitler majdani hatalomátvételét tervezve megjegyzi magában: „Ha az első letartóztatási hullám után sem hagyja abba, a második hullámba biztosan bekerül.” *Uo.*, 244.

<sup>40</sup> „Tréfa volt! – kiabáltam. – Ja, értem. Ajjaj. Kár.” *Uo.*, 86.

befogadói viszonyrendszerben oszcillál, mely kiváló terep lesz arra, hogy Hitler újszerű, ártatlannak tűnő csomagolásban árusítsa újra régi szellemi termékeit. Erre nagyon jó példa a szinte gondolatritmus-szerűen visszatérő kijelentés: „a zsidótéma nem vicces.”<sup>41</sup> Hitler számára azért nem az, mert rendkívül komolyan vette és veszi az Endlősungot, felelősnek érzi magát a hatmillió zsidó haláláért, mi több büszke rá, beszédpartnerneinek pedig a politikai-társadalmi korrektségnek és az emlékezetkultúrának-műltfeldolgozásnak való felszínes megfélelési kötelezettségeik miatt. Az emlékezetkultúra, ahogy Aleida Assmann bemutatja, jó esetben nemcsak a társadalmilag megfelelő, őt megillető helyére teszi a múlt eseményeit, de képes a közösségi identitás erősítésére, fejlesztésére is.

A politikai korrektség felelőtlen, kellően át nem gondolt gyakorlása könnyen vezethet az igazság eltúlzásához – ahogy Földényi F. László írja *Együtt élni a felfoghatatlannal* című munkájában –, s ebből fakadhat, fakad már mérték- és értékvesztés. Ugyanebben az esszéjében a német műltfeldolgozás árnyoldalait, hiányosságait is kimutatja a sikertörténet mögött: a németek, míg megtanulták a holokauszt leckéjét, könyörtelen szándékossággal elfelejtették az ezt kiegészítő német történelmet. Például a német nép szenvedését a szövetségesek szőnyegbombázásai idején, mely a német baloldal számára még mindig tabutéma, a szélsőjobb pedig ezt kihasználva revansizmusra használja. A zsidó mártírokra vonatkozó erkölcsi-történelmi követelményből a Führer olyan szállóigét formál a regényben, mely fegyver lesz a kezében vitapartnerneivel és ellenfeleivel szemben. Egy politikus számára Vermes Hitlere szerint a felelősség az egyik legfontosabb kérdés és kötelesség. Kifejti, hogy a harmadik birodalomban törtétekért vagy a Führer kell, hogy viselje a felelősséget, vagy azok, akik szabad és törvényes választások útján megválasztották, vagyis a német nép. A figyelmes olvasó számára azonban kiderül, hogy ő is korrumpálható volt, autókkal ingatlanokkal. Ezek a tények ráadásul éppen azokból a részletekből derülnek ki, melyekben Hitler a 21. század korrump politikusait ostorozza. A MyTV produkciós stábjának nem fűződik személyes érdeke ahhoz, hogy a „zsidótéma nem vicces.” Nem az áldozatokkal való együttérzés, a rájuk való emlékezés, sem az a kétes büszkeség, mely Hitlert tölti el, készíti őket ennek az erkölcsi normának a betartására, hanem a televíziós társaság sikeréhez fűződő érdekük, mely egyszerre nyilvánul meg kapzsiságban, pozícióféltésben és gyávaságban. Nevezhetjük mindezt nem-gondolkodásnak, csak hogy éppen ez a gondolatlanság az, ami kiszolgáltathatja és ki is szolgáltatja az amúgy jóhiszemű embert a gonosznak, nem azért, hogy áldozattá váljon, hanem azért, hogy gonosz dolgokat tegyen, nem is kell parancsnak engedelmeskednie, elég az empátia hiánya, melyet Vajda Mihály így nevez: csak egyetlen nézőpontból képes látni a világot. „A Harmadik Birodalomban a gonosz elveszítette azt a sajátosságát, amelyről a legtöbb ember felismeri – a kísértés jegyét.” – írja Hannah Arendt Eichmann peréről szóló könyvében,<sup>42</sup> és a 21. század Hitlere ugyanezt a fegyvert használja Vermes regényében. Megjegyzésre érdemes, hogy bármilyen heves vita, sőt gyakran elutasítottág kísérte és fogadta

---

<sup>41</sup> „– Egy dologban viszont meg kell állapodnunk – szólta Bellini őnagysága, és hirtelen egész komoly arccal rám nézett.

– Mégpedig?

– Hogy a zsidótéma nem vicces!

– Ebben abszolút mértékben igaza van – helyesltem szinte megkönnyebbülten. Végre valaki, aki tudja, miről beszélek.” *Uo.*, 80., továbbá: 218., 237., 288.

<sup>42</sup> Hannah Arendt: *Eichmann Jeruzsálemben. Tudósítás a gonosz banalitásáról*, Ford. Mesés Péter, Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 173.



Arendt alapvető fontosságú művét, Assmann szerint az új emlékezetkultúra alapvetése az ő négy pontos emlékezés-konceptióján nyugszik.

Krömeier kisasszony nagymamájának személyében egy holocaust túlélő is megjelenik az elbeszélésben, és majdnem sikerül lelepleznie Hitlert. Míg a közvélemény jelentős része azt hiteti el magával, hogy a „youtube-hitler” azért mondja, amit mond, hogy mindez többet ne fordulhasson elő, ahogy az emlékezetkultúrában ez már régtől fogva ismert, az idős zsidó asszony tudja, hogy Hitler pontosan ugyanazt mondja, amit régen. Azt persze ő sem tudhatja, hogy a két személy ugyanaz. Hitler reakciója is figyelemre méltó. Mikor megpillantja a nagymama családjáról készített utolsó fényképet, egy boldog kirándulásról, mely baljóslatú módon éppen a Wannsee partján készült, azt hiszi, hogy fajtiszta árjáról van szó, akik a háború polgári áldozatai lettek. Krömeier kisasszony nem pusztán tévedéséről világosítja fel a Führert, de számon kérő hangnemben kikel a holokauszttal szembe, egyedülként a regényben. Vermes Hitlerre azonban ezt a helyzetet is meg tudja oldani. Civil ruhában, személyesen látogatja meg a holokauszttal túlélőt és könnyekig meghatva eléri nála, hogy Krömeier kisasszony – aki a történetek miatt fel akart mondani – továbbra is a személyi asszisztense maradjon. Ennél a szomorú családnál fontosabb azonban, hogy közben megismerhetjük a diktátor igazi véleményét is a helyzetről, mely gúnyosan elítélő, magabiztosan lenéző az áldozatok és a túlélők sorsával kapcsolatban. A gonosz banalitása mellett hatásának perverz volta jelenik meg ezeken a lapokon, ahogyan perverz misszió volt a német népnek a náciizmus általi megüdvöztetési kísérlete is, melyet Földényi szerint Hitler a *Parsifal* Grál-keresésével vont párhuzamba. Hatalomnak, halálnak és a véletlen megerőszakolásának az a nyomasztó elegye, alkotja azt a „birodalmi hangulatot”, amelyet Földényi F. László is leírt, miután látogatást tett az 1936-os olimpiai stadionban.

Többször is egyértelművé teszik Vermes regényében a németek, hogy történelemképükbe nem fér bele a Hitler-féle közvetlen konfrontáció, mégpedig pontosan azért, mert Hitler és a holokauszttal számukra nem történelem, hanem közösségi identitásképződésük folyamatos jelen idejének elévülhetetlen része. Meglepő módon a neonácikkal is pontosan ez a helyzet, így ők sem tudnak mit kezdeni egy feltámadott Führerrel, s ennek a maguk primitív módján adnak kifejezést, előbb egy helyesírási hibáktól nem mentes fenyegető levélben, később török zsidónak bélyegezve a Führert, melynek önellentmondás voltára rámutatni egyedül a definícióval illetett alany képes, mivel eléggé intelligens hozzá. Bár Aleida Assmann a migrációs társadalmat vizsgálva úgy látja, az ezredforduló Németországának új zsidói a törökök is lehetnének. Végül mindez a Hitler ellen irányuló nyílt erőszakban manifesztálódik, hiszen a második eljövétel 21. századi követői számára oly hihetetlen, hogy egykori vezetőjük emlékének meggyalázását képesek csak látni benne. Hitler folyamatos aktualitását árnyaltan fejezi ki a regény, mikor az egyik tévés személyiség Hitler egykori kortársát, Sztálint egyértelműen történelmi szereplőként határozza meg, kinyilvánítva ezzel, hogy vele már nem kell foglalkozni. Ez a reakció az elfojtása egy olyan problémának, melyre Aleida Assmann a berlini fal leomlása kapcsán mutat rá. Mikor 1989-ben a fallal együtt a keleti blokk, az európai kommunizmus is összeomlott, ez szerinte a modernitásba vetett hit és a jövőbe vetett remény elvesztését is jelentette. Csakhogy nem negatív értelemben. Európának tudomásul kellett vennie, hogy új emlékezetkultúra, új történelemszemlélet jön, illetve jött létre. „Először történik meg, hogy nemcsak a saját hős háborús áldozatainkról emlékezünk meg gyászolva, hanem saját bűntetteink áldozatai is belevonódnak az államok és új nemzedékek felelőssé-

gének körébe.” – írja. Nemcsak a német emlékezetkultúra kiszélesedéséről, vagy megváltozásáról van szó, hanem az emlékezés konstruktív formáinak aktív átvételéről azokban az országokban, melyeknek erre addig nem volt lehetőségük, ugyanakkor ezek a frissen felszabadult országok joggal követelnek helyet saját bonyolult történelmi sorsuk értelmezésének a közös Európában. A diktatúrák lezárása a tettesek azonosítása, az áldozatok társadalmi megbecsülése és a tanulságok levonása nélkül Assmann szerint nem valósulhat meg. A volt keleti kommunista blokk országaiban ez a munka a legtöbb esetben egyrészt máig nem zárult le megnyugtatóan, másrészt az Európai Unió tagjaiként ezeknek az országoknak szembesülniük kellett azzal, hogy Európa nyugati fele nem szándékozik saját jóvoltából megadni az elismerést és a megbecsülést a kommunizmus áldozatainak. Míg ezek az országok az áldozat pozíciójából fogalmazták meg saját emlékezői stratégiáikat, addig a németek azt kutatták a Német Demokratikus Köztársaság kapcsán, hogy mennyiben tekinthető kollaboránsnak a német társadalom a kommunizmus bűneivel kapcsolatban, tehát inkább az önvizsgálatra helyezték a hangsúlyt, még akkor is, ha ez az igyekezet nem tekinthető teljes mértékben sikeresnek. Amellett, hogy Assmann Bernd Faulenbach meghatározását idézve megteremti a két diktatúra áldozataira való emlékezés konzekvens útját, melynek során egyik sem relativizálódhat a másik előnyére, beszédes, hogy a *kommunizmus* kifejezés helyett következetesen a *sztálinizmust* használja, mintha a kommunizmusnak, mint bűnös ideológiának a sztálini idő-kön kívül, vagy azokon túl nem lett volna hatása és felelőssége. Ha mindezt összevetjük azzal a kettősséggel, amit Assmann a szenvedéstörténetek emlékezete kapcsán az áldozatok és az elkövetők szempontjából tételez, akkor azzal a problémával kerülünk szembe, hogy újra kell értelmezni a nyugati demokratikus társadalmaknak a kommunizmusra adott reakcióit a hidegháborús és az azt követő időszakban, és felelősséget kell tulajdonítani nekik. Assmann azt látja, hogy az egykori keleti blokk országai jelenleg háttérbe szorítják saját nemzetiségeik, de különösképpen a holokauszt szenvedéstörténetét saját áldozatszerepük hirdetésével szemben, s ezt fenyegetésként értelmezi. Bár egyes esetekben ez a veszély valóban fennáll, az ilyen vélekedés ismét csak abba az irányba mutat, mely végső soron relativizálja Kelet-Közép-Európa szenvedését és a kommunizmus bűneit. Sandra Kalniete lett Gulag-túlélő, későbbi külügyminiszter fellépése például az Európai Unióban, mely arra irányult, hogy a kommunizmus áldozatainak ugyanazt az emlékezeti státust biztosítsák, mint a holokauszt áldozatainak, tabusértésnek számított, és nemzetközi felháborodást váltott ki. Azok a próbálkozások, melyek a két terror emlékezetének azonos szintre emelését szolgálják, rendre elbuknak az uniós közvélekedések taburendszerén. Európa azonban többé már nem lehet elszigetelt nemzeti emlékezetek tárhelye. Ezek a nemzeti narratívák egyre inkább kommunikatív viszonyba kényszerülnek egymással, párbeszédszerű közös emlékezet alakul ki, ahol az emlékezetek kapcsolódásának és nem összeütközésüknek a szerepe válik tényezővé. „Egy egyesült Európának nem egységes, hanem összeegyeztethető európai történelemképre van szüksége” – írja Assmann.

Németországnak azzal is számot kell vetnie 1989 után, hogy „a német ellenállás, a segítőik története, (...) vagy az elűzetésre és kitelepítésre való emlékezés” hogyan viszonyul a Német Szövetségi Köztársaság alapító mítoszához a holokauszthoz, hiszen ez a mítosz megjelenésében és szerveződésében egyre inkább valamely társadalmi értelemben vett közösséget szervező *vallási* jelenségként értelmeződik Aleida Assmann számára. Valahogy úgy, ahogy férje, Jan Assmann bontja ki emlékezettel kapcsolatos elméletét az ókori keleti magaskultúrák val-

lasi hagyományát vizsgálva.<sup>43</sup> Az ezredfordulóra ez az alapító mítosz túlépett a Szövetségi Köztársaság határain, és jelenleg éppen a modern Európa alapító mítoszának helyét veszi át, a francia forradalomét. Így a hőstől az áldozatig, a győzelemtől a traumáig, a politikai mítoszoktól az emberi jogokig jut el a megváltozott értékszemléletű Európa.<sup>44</sup> Kérdéses azonban, hogy mit értünk ehelyütt politikai mítoszokon és üdvözlendő-e azok lecserélése az emberi jogok minimalizmusára, azzal szemben, hogy a politika, nem annyira mint mítosz, inkább mint eleven közösségi életgyakorlat felelős egyénekké formálhatná a társadalom tagjait, akiknek az emberi jogok mellett a szabad véleményformálás vitahelyzeteinek hétköznapi lehetőségeit is megadhatná? Assmann azt is kijelenti, hogy az Európai Unió valójában a második világháborúra adott válasz.

Mindezzel szorosan összefügg egy másik kérdés: milyen kép él a legtöbb ezredforduló német (és nagyrészt egyéb nyugati civilizációhoz tartozó ember) fejében a náciokról és a Führerről? Hitler asszisztense, Krömeier kisasszony humorosnak és egyúttal autentikusnak tartja, hogy a német köszöntéssel (karlendítéssel) üdvözlje Hitlert az irodában, ahogy azt is, hogy igen emelt hangon beszél, mert a különböző, főleg hollywoodi filmekben szereplő náciak mindig ordítanak. Tehát a németek, legalábbis Vermes regényében valójában nem ismerik múltjuknak azt a részét, melyet fontosnak tartának emlékezetben tartani, hogy ne ismétlődhessen meg. Pedig éppen ez lett az egyik legfontosabb normatív követelmény az emlékezetkultúra kiépülése kapcsán, gyakorlatilag azon kevés elérendő cél közé tartozik, melyet a bűnök elkövetésében immár ártatlan, de a tanulságok levonásában és tovább örökítésében magukat érintettnek érző németek igazán fontosnak tartanak.

Politikai szempontból igen gondolatébresztő, sőt provokáló, hogy a Wikipédia (nevében ősi germán eredetet vizionál a Führer) demokratikus és karitatívan ingyenes intézményét minden skrupulus nélkül be tudja illeszteni a nemzetiszocializmus kollektivizmusába. Rövid, de velős politikai elemzése a jelenkori német politika elé tart kíméletlen görbe tükröt, melyben azonban minden bürokratikus 21. századi rendszer magára ismerhet.<sup>45</sup> Két mozzanatot érdemes kiemelni ebből az eszmefuttatásból. Az első a Führernek a Zöldekhez fűződő viszonya, melyre számtalanszor visszatér még az elbeszélő a mű folyamán. Nem szabad elfelejteni, hogy az emberiség történetében a máig legkövetkezetesebb és legszigorúbb környezetvédelmi törvényeket a náci Németországban hozták és fogadták el.<sup>46</sup> Másrészt Hitler éppolyan törekenynek és befolyásolhatónak látja a Zöldeket, mint a '30-as évek SA-ját. A korrupt, felelőtlen, következtelen és gyakorta önellentmondásos politikai nyilvánosság pedig, mely azt sugallja a kisembernek, hogy forduljon el legfontosabb jogának, a demokratikus alapokon álló parlamentáris politizálásnak a jogától és gyakorlatától, mely leginkább a szabad választásokban jelenik meg, örömmel tölti el: „a helyzetet az én szempontomból kiválóan találtam.” Mikor később napi politikával, pontosabban konkrét társadalmi kérdésekkel szeretne foglalkozni, az egyik munkatársa meg is jegyzi, hogy „A politika úgy szar, ahogy van.” Hihetetlenül

<sup>43</sup> Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 1999., Jan Assmann: *Mózes, az egyiptomi. Egy emléknym megfejtése*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003, Jan Assmann: *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2008.

<sup>44</sup> Ld. 9. jegyzetben *i. m.*, 206–208.

<sup>45</sup> Ld. 20. jegyzetben *i. m.*, 82., 3. jegyzetben *i. m.*, 114.

<sup>46</sup> Luc Ferry: *Új rend: Az ökológia*, Ford. V. Tóth László, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1994, 30.

hangzik az emberiség történelmének egyik legbűnösebb alakítója szájából, de saját szempontjából igaz, hogy „Életemben soha semmi olyasmit nem tettem, ami miatt szégyellnem kellene magam.” Nemcsak a MyTV egyik munkavállalója ábrándult ki a politikából, a nyugati civilizáció az igény szintjén is folyamatosan távolodik attól, hogy társadalmi kérdéseit az egyének felelős csoportban, egyenlő jogokkal és kötelességekkel vitassák, sőt oldják meg. Vajda Mihály úgy látja, hogy Hannah Arendt, akit a 20. század legjelentősebb politikai gondolkodójának tart, végezetül nemcsak a politika kortárs értelmezhetőségének szükségességét illetően bizonytalanodott el, de meghatározása lehetőségét illetően is. Az okok talán ott keresendők, ahol a francia forradalom – ahogy Vajda Arendtet értelmezve írja – a szabadság, mint cél helyett a „nép boldogságát” választotta. A politikai szabadság, mely egyúttal a politika szabadsága is, átadta a helyét a társadalmi szükségszerűségnek, a jólét sürgető parancsának, egyenes út nyílt a demagóg egyenlősdi, azaz a terror felé. Ha elfogadjuk Arendt kijelentését, hogy a forradalom ekkor megszűnt forradalom lenni, akkor azt is hozzátehetjük, hogy egy rövid 18. századi kísérlet után a nyugati civilizációból eltűnt a politika. A szabadságból a politikai értelmezése helyett pusztán az emberi jogok maradtak.

Vermes regényében körvonalazódik az új *Asztali beszélgetések* is, ráadásul valóban asztalnál, egy olcsó kifőzdében, ahol fiatal munkatársa arra biztatja Hitlert, hogy villanásnyi ötleteit könyv formában ossza meg a tömegekkel. Sawatzki, a produkciós iroda munkatársa esetében fokozottan igaz lesz az, amit Hannah Arendt Eichmann kapcsán leírt: az ifjú Sawatzki nemcsak, hogy nem gonosz, de tele van pozitív tenni akarással, valóban használni akar szűkebb közösségének, a valóság mégis az, amit Hitler meglát benne:

„a hangjáról felismertem: ez a férfi azokhoz hasonló, akik annak idején mindenhová követtek. A börtönbe is, a kancelláriára is, a bunkerba is.”

Később elindul az az átváltozás, melynek során Sawatzki lassan, de biztosan Hitler legmegbízhatóbb, elkötelezett és tehetséges hívévé válik, miközben a példás, erkölcsös állampolgár tulajdonságaiból semmit nem veszít. Vermes Hitlerre egy vírushoz hasonló tökéletességgel használja a tömegmédiát saját céljaira, semmilyen következetlenséget nem talál abban, ahogy például a youtube demokratikus nyilvánosságát értelmezi: ha őt osztják meg rajta, az jogos, és illeszkedik a tömegek által elvárt ízléshez, az ezzel ellentétes jelenségek viszont a zsidók aljas mesterkedésének hiábavaló folyamánai, mint például Chaplin *A diktátor* című filmjének megtekintései. Bár rendkívüli gyorsasággal sajátítja el a 21. század technológiáját, fő erőssége, fegyvere professzionális retorikai képessége marad. Stúdiófellépései kísértetiesen hasonlítanak a 20. század első felének híradóiból máig ismert beszédeire a hatalmas gyűléseken. Beszédeinek tipográfiája a könyvben hűen adja vissza a híradókból megszokott, jellegzetes stílusát, hangsúlyait, tömör, lényegre törő fogalmazását, melyet időnként csattanószerű tanulságokkal, végkövetkeztetésekkel zárt le. Annak a beszédének az elhangzása után, melyben megsemmisítő csapást mér a Bildre, olyan viharos tapsot kap, mely az Anschluss utáni ünneplést juttatja eszébe 1938-ból.

A zsidó, mint definíció nem azt jelenti többé Hitler számára, mint a 20. század első felében. Felismeri, hogy gyakorta inkább szitokszóvá változott. Nem kell feltétlenül valóban zsidó vallásúnak, vagy zsidó családba tartozónak lennie: zsidó az, aki „nem rendes ember.” Az sem zavarja, hogy egyszerre tartja zsidónak a globális tőkét és a még meglévő kommunista hatalmakat, akik közül például Kínával mégis gyorsan megtalálja az összhangot az 1936-os és a 2008-as olimpia kapcsán: egy igazán erős és sikeres diktatúra bármikor rákényszerítheti az akaratát a demokra-



tikus többségre. A zsidók legfőbb törekvése szerinte az, hogy növeljék és terjesszék a káoszt, ráadásul ez még úgy is sikerülhet, ha nincsenek is zsidók: „Ez megint tipikusan zsidó, ráadásul nyilvánvalóan zsidók nélkül is működő elv.” Az antiszemitizmus egyik lényegi pontja ragadható meg itt, ahogy arról már volt szó: zsidók nélkül is működik, ekkor a zsidó mindannak a címkéje, terminusa lesz, ami kerülendő, elítélendő, végső soron pusztítandó. Általában elmondható, hogy egyedi logikájával minden ellentmondást, még a legszörnyűbbeket is tökéletesen el tud simítani: a második világháború kirobbantásával például a „fenntartható fejlődést” szolgálta, mert nélküle már legalább nyolcmilliárd ember élne a Földön.

Eleinte természetesen nem érti, hogy a fogyasztók miért választják *önként* az ideológiáját, s miért nincs szükség a közvetlen erőszak gyakorlására, de nem sokkal később alkalmazkodik a megváltozott szabályrendszerhez, belátva, hogy az ezredforduló európai polgára váltojában sokkal könnyebben befolyásolható és irányítható, mint a weimari köztársaság Németországa. Megfigyeli például, hogy nemcsak az utca embere, de még az érintett gyermekek szülei sem tesznek semmit, nem is háborodnak fel az óvoda vagy az iskola mellett elszárguló autóforgalommal kapcsolatban, amely közvetlenül veszélyezteti a gyermekeket, akikre mindig szeretettel gondol a Führer. Riportműsort készít a jelenségről, majd ahogy a következtetést levonja, az újból azt példázza, hogy a regényíró hogyan teszi nevetségessé saját szavaival a Führert:

„A félelem levegőjét éreztem ebben az állítólag szabad államban. A nép egyszerű asszonya nem mert nyíltan beszélni a jelenlétemben, *pedig egyszerű katonai egyenruhában léptem oda hozzá*. Megrázó volt.”<sup>47</sup>

Vajon ki tudna normálisan viselkedni és válaszolni egy olyan helyzetben, amikor Adolf Hitler, a történelemből jól ismert egyenruhájában faggatja a városi közlekedés veszélyeiről?

A posztmodern kori demokratikus társadalmak vívmányai mind kiválóan alkalmasak arra, hogy segítségükkel a diktátor megragadhassa a hatalmat. Iskolapéldája ennek a sajtószabadság, mely ismét csak a politikai közélet morális csődjéről számol be, s ez könnyen az erős kéz ígéretével kecsegtető Führer felé fordíthatja a tömegek szimpátiáját. Saját televízióműsorában igényeinek megfelelően elegyítheti a szórakoztatást a politikával, melyek együtt kiváló lehetőségét adják annak, hogy megszegyenítse potenciális ellenfeleit, elsőként a Zöldek egyik politikusként, Renate Künastot. Magában a műsorban furcsán és meghökkenően keveredik a birodalmi nosztalgia és annak paródiája. Régi és jelenkori filmfelvételek másolódnak egymásra, valamint megjelenik a gyermekeket simogató vezér képe (csak hogy 2011-ből!), mely a 20. század diktátorainak korában klisészerűvé és inkább félelmet keltővé, mint megnyugtatóvá vált a néző számára. A főcímszene, mely a könyv címadója is egyúttal, létező slágerre utal. Marion Maerz slágere volt 1965-ből az *Er ist wieder da*. Ismerve Hitler eleve meglévő környezetvédelmi érdeklődését, valamint a Zöldekkel kapcsolatos hatalmi terveit, egyáltalán nem véletlen, hogy éppen rájuk esett első választása. Diktatórikus elveinek megfelelően, egy antiglobalista, önfenntartó Németország vízióját bontja ki a Zöldek energiapolitikájából, nevetségessé téve az atomenergiával kapcsolatos félelmeiket. A globalizmust, mint az új évszázadi legfőbb ellenséget ismeri fel, természetesen szorosan összekapcsolva a nemzetközi zsidóság fondorlataival. Nem meglepő módon ugyanazt teszi, mint a '20-as évek végén: egy létező problémára monomániás megoldást kínál, mely veszélyesebb és szörnyűbb,

<sup>47</sup> Ld.1. jegyzetben *i. m.*, 171. Kiemelés tőlem K. Z.

mint maga a probléma, s a valódi okok felfejtése helyett beéri bűnbakkereséssel. Hasonló módon, megtámadása után sem a törvények védelmét keresi a demokratikus államrendben, hanem arról álmodozik, hogy felgyújtja az SS-szel a Német Nemzeti Demokrata Párt főhadiszállását. Az elbeszélés és a cselekmény szempontjából egyaránt figyelemre méltó, a jelenkori német közvélemény szempontjából is, hogy akkor válik „youtube-hitlerből” komoly közéleti tényezővé a politikai nyilvánosság és a pártok szemében, miután elszenved, hogy összeverik a szélsőjobbosok, vagyis, amikor *áldozattá válik*. Elsőként éppen az a Renate Künast hívja fel a kórházban, akivel olyan kíméletlenül elbánt a műsorában, és párttagságot ajánl neki a Zöldeknél. Őt követi az FDP, az Állatvédelmi Párt és számtalan lőegylet, mozgalom, sőt okkult társaságok, akik mind bejelentik igényüket a Führerre. Timur Vermes újfent görbe tükör elé állítja az egész kortárs német politikai palettát. Az SPD-ből Sigmar Gabriel hívja fel, bár az nem derül ki, hogy pontosan miért, mert a beteg Hitler szinte alig hagyja szóhoz jutni.

A regény végén úgy tűnik, a történelem megismétli önmagát. Egy tekintélyes könyvkiadó exkluzív szerződést ajánl a Führernek, s az alku, szinte fausti körülmények között kötöttik meg telefonon keresztül. A régi történet úgy tűnik, újra elkezdődik. A dolgozók, a kisemberek ezúttal is könnyen megtalálják Hitlert, illetve ő találja meg velük könnyen a hangot. Az világgossá válik, hogy a 21. század kizsákmányolt osztálya egyre inkább az adófizető középosztály lesz, mert ők tartják el a jóléti államot.<sup>48</sup> Így orvosok panaszkodnak neki az egészségügy nehéz helyzetéről.<sup>49</sup> Egyszerre komikus és félelmetes, hogy éppen a talpig becsületes Sawatzki (aki egyébként a regény végére feleségül veszi a zsidó származású Krömeier kisasszonyt, s a Führerrel hármásban boldogan várják születendő gyermeküket), fejből pattan ki az új párt alapításának ötlete, mely a regény utolsó lapjain egy új, fenyegető kezdet ígérését hordozza, akárcsak a választási szlogen: „Nem volt azért minden olyan rossz.” Az önmagában is vészjósló kijelentés akár közvetlen utalás is lehetne Aleida Assmann azon észrevételére, mely szerint a tömegmédiában:

„Amiről nincs szó, az az, hogy Hitlert jónak találták. A németek többségének politikai meggyőződése, az, hogy a nemzetiszocialista rezsimet helyeselték, a populáris kultúra történeteiben szinte soha nem fordul elő.”<sup>50</sup>

Sawatzki választási jelmondata egy olyan kezdetet jelöl ki, mely visszavezethet az eszmefuttatás címéhez, mely Hitler feltámadását krisztusi kontextusba helyezi, s ez kétszeresen is káromlásnak minősül. Először a hagyományos apokaliptikus értelemben. Másrészt Nietzsche írja *Az Antikrisztus* című művében, hogy a második eljövétel tana – melyet ő Pálnak tulajdonított – lerombolja a mártíriumot, s így a megváltás lehetőségét.<sup>51</sup> A második eljövétel tehát önmagában botrány, amely Nietzschénél a mártíromságot, Vermes könyvében pedig a mártírok emlékezetét törli el, de mindkét esetben megakadályozza, hogy az áldozatból valami az eddigi emberi civilizációt és kultúrát meghaladó, valóban új, közös kezdet jöhessen létre.

<sup>48</sup> Slavoj Žižek: *Zűr a Paradicsomban. A történelem végétől a kapitalizmus végéig*, Ford. Reich Vilmos, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2016, 274–275.

<sup>49</sup> Ld. 1. jegyzetben *i. m.*, 339.

<sup>50</sup> Ld. 9. jegyzetben *i. m.*, 59.

<sup>51</sup> Friedrich Nietzsche: *Az Antikrisztus. Átok a kereszténységre*, Ford. Csejtei Dezső, Szeged, Ictus Kiadó Bt., 1993, 59.